

МОНІТОРИНГ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ: УЗАГАЛЬНЕННЯ ПРАКТИКИ

Iushkevych O. G. Monitoring of judicial processes: generalization of practice.

The article reviews practical issues of providing monitoring of judicial processes aiming to improve citizens control over activities of judicial bodies, using experience of the non – governmental organization “Anti-Corruption Council” project “Fair trial” (c. Kharkiv).

Key words: monitoring, judge, behavior of a judge, court trial proceeding citizens control.

Юшкевич

Олена Геннадіївна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Факультет № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Міжнародна практика засвідчує, що моніторинг судових процесів є важливим, багатограним інструментом підтримки судової реформи, підвищує прозорість здійснення правосуддя. Незалежний моніторинг судових процесів виявляє як слабкі, так і сильні сторони правосуддя, а також дає можливість розробити рекомендації щодо вдосконалення правозастосування, впровадження яких сприятиме поліпшенню системи відправлення правосуддя, дотримання прав людини та принципу верховенства права.

Присутність громадськості заохочує суди вдосконалювати дотримання гарантій справедливого судового розгляду, що має своїм наслідком відновлення довіри населення України до суду.

Окремі питання моніторингу судових процесів неодноразово були предметом дослідження О. Банчука, Р. Куйбіди, М. Середи, тощо. Окремі дослідження проводила Організація з безпеки співробітництва в Європі (ОБСЕ), результатами яких стало видання низки посібників та рекомендацій [1, 2, 3]. Моніторинг застосування судами міста Києва Кримінального процесуального кодексу України реалізовувався Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради [4].

Серед численних громадських організацій, що здійснюють моніторинг судових процесів, слід звернути увагу на діяльність громадської організації «Антикорупційна рада» (ГО «АКР»), що впроваджує проект «Справедливий суд» у місті Харкові. Здійснюючи моніторинг судових процесів нетривалий час, учасники цього проекту мають певний досвід щодо практики

застосування чинного законодавства та теоретичних розробок у сфері здійснення судочинства судами міста Харкова та області.

Метою даної статті є розгляд практичних проблем з якими постійно стикається громадськість при здійсненні моніторингу судових процесів на шляху здійснення громадського контролю органів судової влади, використовуючи досвід ГО «АКР» проект «Справедливий суд» (м. Харків).

Моніторинг судових процесів у судах м. Харкова та області проводиться з метою визначення фактичного стану застосування чинного законодавства України у сфері діяльності органів судової влади щодо здійснення правосуддя.

Моніторинг судових процесів передбачає використання методу спостережень, що полягає в отриманні даних спеціально підготовленими особами (громадськими засідателями), які під час судового засідання фіксують факти (дії чи бездіяльність суддів, учасників судового процесу, інші обставини перебігу судового засідання тощо) згідно зі спеціально розробленими звітами громадського засідателя, що складаються з певного переліку питань. Звіти громадських засідателів піддаються аналізу, на підставі якого визначається форма реагування на виявлені порушення: складання скарг (до голови суду, керівника апарату суду, членів Ради суддів України у Харківській області, територіального підрозділу державної судової адміністрації у Харківській області), розробка висновків щодо справедливості винесеного судом рі-

шення, публікація у засобах масової інформації, соціальних мережах, написання відкритих листів, проведення виступів на телебаченні, винесення недовіри від громадськості тощо.

Громадські засідателі проекту «Справедливий суд» будують свою роботу на принципах офіційності (завчасне сповіщення суду про дату проведення моніторингу), професійності (мають сертифікат щодо проходження базового теоретичного тренінгу у сфері судочинства), невтручання (уникнення будь-яких зовнішніх реакцій на перебіг судового процесу), безсторонності (утримання від висловлення підтримки якій-небудь стороні під час проведення моніторингу), конфіденційності (не розголошення конфіденційної інформації стосовно учасників судового процесу), поваги до суду (неухильне дотримання правил поведінки у приміщенні суду, зокрема, залі судового засідання).

Моніторинг судових процесів проводиться безпосередньо під час відкритих судових засідань у судах першої та апеляційної інстанцій міста Харкова та області. Для проведення моніторингу формується група із декількох громадських засідателів (3-7 чоловік). Критеріями відбору громадських засідателів проекту «Справедливий суд» є мотивація до участі у моніторингу, відсутність конфлікту інтересів, наявність можливості систематичної участі у дослідженні протягом тривалого часу.

Громадські засідателі проекту «Справедливий суд» спостерігають за судовими процесами в 11 районних

судах м. Харкова та Апеляційному суді Харківської області, Вовчанському районному суді Харківської області, Дергачівському районному суді Харківської області, Харківському районному суді Харківської області з липня 2016 року. Всього було 160 візитів до суду, за результатами яких заповнені звіти громадських засідателів. Проте, для аналізу використана менша кількість звітів, оскільки громадські засідателі проекту «Справедливий суд» не завжди могли потрапити на судові засідання з різних причин (перенесення судових засідань, обмеженість місць для сидіння у залі судових засідань). У таких випадках фіксувалися лише доступні факти та обставини (можливість доступу до приміщення суду, умови очікування відвідувачами початку судового розгляду їхніх справ, якість послуг та спілкування працівників суду з відвідувачами суду, повнота і якість інформації щодо місця та часу судового засідання тощо).

Предметом моніторингу громадськими засідателями проекту «Справедливий суд» є декілька видів судових процесів: резонансні процеси; за запрошенням однієї із сторін процесу; всі судові процеси, що здійснює певний суддя; за запрошенням голови суду, якщо він вважає, що на певному процесі будуть провокації.

Такий підхід гарантує можливість отримання об'єктивної інформації щодо здійснення судочинства у м. Харкові та області загалом. Громадські засідателі проекту «Справедливий суд» спостерігають за судовими процесами з позиції звичайних громадян, які не дають жодних оці-

нок, а лише фіксують наявність чи відсутність певних юридично значимих обставин та фактів. За наявності масовості, повторюваності, типовості такі дані можуть бути свідченням існування певних якісних характеристик судової практики, що не можуть бути виявлені при традиційному аналізі (розгляд окремих судових справ чи ухвалення окремих судових рішень, інформація від учасників, власні спостереження тощо) [4].

Доступ до приміщення суду. У кожному суді діють Правила пропуску осіб до приміщень судів та на їх територію транспортних засобів [5]. За результатами моніторингу практично всі громадські засідателі проекту «Справедливий суд» без будь-яких перешкод потрапляють до приміщення суду, за виключенням Апеляційного суду Харківської області та Шевченківського районного суду м. Харкова. У зазначених судах завжди встановлюється особа громадського засідателя та запитується мета візиту.

Інформація про час і місце проведення судових засідань. З метою забезпечення принципу гласності судового процесу відповідно до Законів України «Про судоустрій і статус суддів» [6], «Про доступ до публічної інформації» [7] інформація про дату та час розгляду, склад суду, єдиний унікальний номер справи, сторони у справі, суть справи, форма судочинства є відкритою та має бути невідкладно оприлюдненою на офіційному веб-порталі судової влади України та на інформаційному стенді у приміщенні суду. Громадські засідателі отримують таку інформацію на сайті

суду, інформаційних стендах безпосередньо в приміщенні суду та оцінюють її точність і достовірність.

Було виявлено, що у резонансних справах зазначена інформація не збігається, на сайті суду та інформаційних стендах. При цьому на сайті суду взагалі відсутні відомості про номер справи, сторони у справі, суть справи. Інколи взагалі не має інформації про розгляд справи на день розгляду.

Проте слід відмітити, що лише в Апеляційному суді Харківської області разом із всією інформацією по справі окремо зазначається номер зали судового засідання, що є дуже зручним для звичайного громадянина.

Доступ у судові засідання. Положеннями ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6], процесуальних кодексів регламентовано, що розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом. У відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи.

Під час моніторингу громадські засідателі зафіксували наступні порушення принципу відкритості судового процесу: заборона присутності громадських засідателів у зв'язку із відсутністю вільних місць, заперечення знаходження громадських засідателів з боку учасників розгляду, вимога судді та працівників суду надати пояснення, можливість присутності громадських засідателів після отримання дозволу судді, заборона проводити відеофіксацію судового засідання тощо.

Місце проведення. Згідно ч. 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій

і статус суддів» [6], процесуальних кодексів судові засідання проводяться виключно у спеціально обладнаному для цього приміщенні суду: залі засідань, яка придатна для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки.

Слід сказати, що у більшості випадків судові засідання проводяться у залах судових засідань, окрім випадків проведення судового розгляду у кабінеті судді або відеоконференції у кабінеті головного спеціаліста з інформаційних технологій. Необхідно вказати на масові порушення ДБН В.2.2-26:2010 «Будинки і споруди. Суди», які передбачають, наприклад, що площа залів судових засідань розраховується виходячи з розрахунку не менше ніж 0,7 м² на одного відвідувача; що у залі судових засідань для розгляду кримінальних справ повинно бути передбачено не менше чотирьох окремих входів тощо [8]. Порушуються також ДБН В.1.1.7-2002 «Захист від пожежі. Пожежна безпека об'єктів», ДБН В.2.2-15-2005 «Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення» щодо належного санітарного стану приміщень суду [9; 10].

Окремо слід наголосити на відсутності у деяких судах символів судової влади, передбачених ст. 16 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [4]. Зокрема, Державного Прапору України.

Своєчасність початку судового розгляду. У процесуальних кодексах чітко вказується, що у призначений для судового розгляду час голо-

вуючий відкриває судове засідання. Результати моніторингу свідчать, що судові засідання досить рідко розпочинаються вчасно. Крім того, затримка початку судового засідання в деяких справах може тривати не одну годину. А інколи після годинного очікування, секретар судового засідання може повідомити говорить про перенесення судового розгляду.

Серед причин несвочасного початку судового засідання необхідно вказати на неналежне планування та організацію судьями своєї роботи, запізнення учасників судового розгляду.

Технічна фіксація судового розгляду. Серед основних засад судочинства, визначених ст. 129 Конституції України [11], Законом України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальними кодексами є повне фіксування судового процесу технічними засобами. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом. Положеннями процесуальних кодексів визначається, що секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового засідання, а також про умови фіксування судового засідання (розташування мікрофонів та необхідність промовця говорити в мікрофон, недопустимість одночасних виступів учасників адміністративного процесу, дотримання тиші в залі судового засідання).

У переважній більшості громадські засідателі фіксують повідомлення секретаря судового засідання про здійснення повного фіксування судового засідання, однак при цьому не повністю дотримуються положень

Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання» [12], зокрема технології (порядку здійснення) звукового запису.

Реалізація засад змагальності. Принцип змагальності сторін передбачає самостійне обстоювання сторонами своїх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів. У громадських засідателів загалом склалось враження відносної рівності сторін, особливо у кримінальному судочинстві, зокрема прокурорів. Зафіксовані факти участі на судовому засіданні прокурорів без матеріалів кримінальних справ, порушення прокурорами процесуальних строків та порядку подання відповідних клопотань, знаходження прокурорів у нарадчій кімнаті, задоволення судом у більшості випадків клопотань лише прокуратури тощо. Крім того, під час спостережень привертає увагу помітна пасивність захисників сторін.

Наявність ознак недотримання суддею професійних стандартів поведінки. Положення Кодексу суддівської етики спрямовані на встановлення етичних стандартів, пов'язаних зі статусом судді [13]. Громадські засідателі спостерігають за ступенем дотримання з боку суддів стандартів належної професійної поведінки та фіксують окремі дії, що є несумісними з вимогами, встановленими Кодексом суддівської етики.

Систематичний характер мають порушення присяги суддів; не докладання всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини поведінка

судді була бездоганною; нехтування процедурою судового розгляду; залежність суддів від прокурорів та несповіщення про факти впливу останніх до уповноважених органів; відсутність неупередженості під час розгляду справи; не додержання елементарних моральних правил щодо тактовності, ввічливості, витримки й поваги до учасників судового процесу та вільних слухачів. Окремо слід сказати про неналежний зовнішній вигляд (відсутність мантії та нагрудного знаку, наприклад у всієї колегії у складі трьох суддів), обмін жестами з присутніми, залишення приміщення без оголошення перерви, користування суддями телефоном та читання преси у залі судового засідання під час колегіального розгляду судової справи.

Допит свідків. У більшості випадків до участі у судовому засіданні залучаються свідки. Проте, громадські засідателі постійно спостерігають порушення процедури приведення свідків до присяги. Інколи взагалі суд забуває привести свідка до присяги, інколи присяга промовляється, проте ані текст присяги, ані розписка про попередження про кримінальну відповідальність не підписуються свідком.

Привертає увагу ще той факт, що практично ніколи судді не запитують у свідка про відношення до справи і стосунки зі сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, та не з'ясовують, чи не відмовляється він з підстав, встановлених законом, від надання свідчень.

Дослідження доказів. Обов'язковим етапом під час розгляду судової

справи є безпосереднє сприйняття і вивчення судом у судовому засіданні інформації про фактичні дані, представлені сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, за допомогою передбачених у законі засобів доказування на підставі принципів усності та безпосередності. У судових справах, в яких суддя проявляє явну упередженість, докази або взагалі не досліджуються, або досліджуються ті, які вигідні для певного учасника судового процесу. Наприклад, дослідження відеозаписів здійснюється дуже рідко з мотивів відсутності технічної можливості у суду це зробити. Інколи судді взагалі забувають запитати учасників судового процесу про їхню думку стосовно порядку дослідження доказів.

Винесення та проголошення рішення. Процесуальним законодавством встановлено порядок проголошення судового рішення. Як правило, судді обмежуються складанням і оголошенням лише резолютивної частини судового рішення, трапляються випадки, коли повний текст судового рішення не складається у строк п'яти діб з дня оголошення резолютивної частини. Суттєвим порушенням виявилось не оприлюднення на сайті Єдиного державного реєстру судових рішень готових текстів судових рішень у встановлений законом строк.

Як правило, судді запитують сторони про зрозумілість змісту судового рішення, порядку і строку його оскарження, оскільки після оголошення судового рішення судді повідомляють про закриття судового за-

сідання та швидко покидають залу судового засідання, залишаючи вирішення всіх питань на секретаря судового засідання.

Підсумовуючи аналіз результатів моніторингу судових процесів у судах м. Харкова та області, слід констатувати, що такий вид громадського контролю є необхідним в умовах судової реформи. Він дозволяє збирати об'єктивну інформацію про функціонування системи правосуддя в цілому, виявляти порушення чинного законодавства не лише з боку органів судової влади, а й прокурорів, адвокатів. На жаль, не кожен працівник органів судової влади та прокуратури належним чином виконує свої обов'язки. Громадськість в особі громадських організацій сьогодні має лише можливість фіксувати неправомірні дії та бездіяльність судових та правоохоронних органів під час моніторингу судових процесів, звертатися із скаргами до уповноважених органів. Це говорить про практичну відсутність у громадськості важелів впливу щодо притягнення працівників органів судової влади та прокуратури до юридичної відповідальності, щодо очищення органів влади від безвідповідальних працівників. Все це, у свою чергу, уповільнює проведення судової реформи у нашій країні.

Список використаних джерел:

1. Мониторинг судебных процессов. Справочное руководство [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.osce.org/ru/odihr/102519?download=true.

2. Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник [Електронний ре-

сурс]. Режим доступу: www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true.

3. Моніторинг судових процесів: посібник для практиків [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.osce.org/uk/odihr/233511?download=true.

4. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за результатами пілотного моніторингу застосування нового Кримінального процесуального кодексу України судами м. Києва [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://vl.ko.court.gov.ua/userfiles/file/Sud%201010%20\(Volodarka\)/Dopovid_KPK.pdf](http://vl.ko.court.gov.ua/userfiles/file/Sud%201010%20(Volodarka)/Dopovid_KPK.pdf).

5. Правила пропуску осіб до приміщень судів та на їх територію транспортних засобів: Наказ Державної судової адміністрації України та Міністерства внутрішніх справ України від 12.09.2005 р. № 102/765 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1322-05/conv>.

6. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

8. ДБН В.2.2-26:2010 «Будинки і споруди.Суди» [Електронний ресурс]. Режим доступу: specteh.dn.ua/images/stories/normativnye.../04_dbn_v.2.2-262010_sudi.pdf.

9. ДБН В.1.1.7- 2002 «Захист від пожежі. Пожежна безпека об'єктів» [Електронний ресурс]. Режим доступу: file:///C:/Users/elius/Downloads/dbn_v_1_1_7_2002_pozharnaya_bezopasnost_obektov_stroitelstva_ukr.pdf.

10. ДБН В.2.2-15-2005 «Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kga.gov.ua/files/doc/normy-derjavy/dbn/Budynky-i-sporudy-ZhYTLOVIBUDYNKY-OSNOVNI-POLOZhENNJa-DBN-V22-15-2005.pdf>.

11. Конституція України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

12. Інструкція про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання): Наказ Державної судової адміністрації України від 20.09.2012 р. № 108 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0108750-12>.

13. Кодекс суддівської етики: рішення XI з'їзду суддів України від 22.02.2013 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki.pdf>.

Юшкевич О. Г. Моніторинг судових процесів: узагальнення практики

У статті автор розглядає практичні проблеми здійснення моніторингу судових процесів на шляху посилення громадського контролю за діяльністю органів судової влади, використовуючи досвід громадської організації «Антикорупційна рада» проект «Справедливий суд» (м. Харків).

Ключові слова: моніторинг, суддя, поведінка судді, процедура судового розгляду, громадський контроль.

Юшкевич Е. Г. Мониторинг судебных процессов: обобщение и практики

В статье автор рассматривает практические проблемы, осуществления мониторинга судебных процессов на пути усиления общественного контроля за деятельностью органов судебной власти, используя опыт общественной организации «Антикоррупционный совет» проект «Справедливый суд» (г. Харьков).

Ключевые слова: мониторинг, судья, поведение судьи, процедура судебного разбирательства, общественный контроль.